

Niko Toš

DRUŽBENE VEDE, SOCIOLOGIJA – PREDVČERAJŠNJIM, DANES, POJUTRIŠNJEM – IN NJIHOV (JUGOSLOVANSKI, SLOVENSKI) DRUŽBENI KONTEKST

Deset fragmentov in pomembni viri

IZVLEČEK

V sestavku z zgornjim naslovom avtor opisuje poteke porajanja in razvoja sociologije kot poučevalne in raziskovalno utemeljene družboslovne discipline. Pokaže na njeno prvotno dogmatsko zamejenost in njen postopni razvoj v empirično utemeljeno znanstveno- spoznavno dejavnost. To nakaže z opisom prehoda iz prvotnega predmeta poučevanja (na pravnih fakultetah) v začetku šestdesetih let v zasnovu študijskih programov sociologije (kateder oddelkov na filozofskih fakultetah, predvsem v Beogradu, Ljubljani in Zagrebu) ter raziskovalnih programov (ustanavljanja inštitutov za družbene vede in sociologijo). Pokaže na vso protislovnost v razmerjih med vladajočo politiko in sociologijo, kar se izrazi v prehajanju iz odnosov odpiranja in dopuščanja v preprečevanja in onemogočanja njenega spoznavnega delovanja in avtonomnega raziskovanja ter vnašanja kritičnih spoznanj v javnost.

KLJUČNE BESEDE: *družbene vede, sociologija, poteki institucionalizacije, dogmatski vplivi*

Social Sciences, Sociology – the Day Before Yesterday, Today, the Day After Tomorrow, and Their (Yugoslav, Slovenian) Social Context

ABSTRACT

In the essay, the author describes how sociology as a teaching and research-based social science discipline emerged and developed in Slovenia (and Yugoslavia). He shows its initial dogmatic narrowness and gradual development as it became an empirically grounded scientific-cognitive activity. He does this by outlining the transition from the original subject of teaching (at law faculties) in the early 1960s to the conception of study programmes of sociology (department chairs at philosophy faculties, mainly in Belgrade, Ljubljana and Zagreb) and research programmes (the establishing of institutes for social sciences and sociology). The author reveals all the contradictions in the relationship between the ruling politics and sociology, as expressed in the transition from a relationship of opening up, supporting, tolerating and preventing, to a dogmatic blocking of its cognitive activity, autonomous research and bringing critical insights into the public domain.

KEY WORDS: social sciences, sociology, institutionalisation trajectories, dogmatic influences

Uvod

Nedavno sva Z. Mlinar in N. Toš (2023) kot udeleženca in sooblikovalca sociologije kot znanstvene discipline opisala in zapisala najine poglede na poteke njenega umeščanja in pomen sociologov in sociologije pri zasnovi ter rasti raziskovalno-izobraževalnega družboslovnega središča – od VŠPN do FSPN in FDV – z vsemi nujnimi »infrastrukturami«; na njegovo vključitev v akademski okvir ljubljanske univerze; ter na njegovo družboslovno interdisciplinarno, nacionalno, jugoslovansko in mednarodno umestitev. Pokazala sva, da so sociologija, prav sociologi (Benko 1996; Mlinar 2011), s svojo invencijo in profesionalno-etično zavezanostjo, z empiričnim raziskovanjem iz družbenokritičnih izhodišč kljub odporom in žrtvam – ter sistemskim zamejitvam – največ prispevali k temu, kar danes označujemo kot Fakulteto za družbene vede (FDV); oziroma kritično, kar naj bi FDV bila: za sociologijo, ob najširšem, posplošujočem (Lukić 1957; Goričar 1957), vseobsegajočem in združujočem pomenu, v širokem razponu družboslovnega, sociološkega spoznavnega delovanja: raziskovanja, kritičnega preučevanja in posredovanja spoznanj o ključnih problemih družbe.

Ta kratki, fragmentarni zapis se temu vidiku sicer ne izogne, pač pa poizkuša zgolj v nekaj zarisih v obliki zabelešk pokazati, da se sociologija, družbene vede – s konca petdesetih v začetek šestdesetih let prejšnjega stoletja – »pojavi«¹ v enakih institucionalnih oblikah kot instituti za »družbene vede« za sociologijo; katedre in študiji sociologije, filozofije kot visoke šole, fakultete za politične vede, sočasno v treh univerzitetnih središčih. In dalje, da za (skoraj) vse veljajo enaki ideološko-dogmatski kalupi in podobna programska izhodišča. Skratka, da na poteke te institucionalizacije pomembno, tudi protislovno, a vidno in enotno vpliva osrednji vrh vladajoče politike. Torej sociologija po volji politike? In kakšna sociologija? Ob tem ne moremo zaobiti vpliva zgodovinsko-političnega konteksta ter osvobodilnega in revolucionarnega gibanja z začetka štiridesetih do prehoda v petdeseta leta ter vseh globokih strukturnih in sistemskih sprememb in preobratov, ki jih je jugoslovanska družba, država v tistem času doživljala. In da se družboslovci, sociologi po vseh teh spremembah na mnogih institutih, katedrah, oddelkih, šolah postopoma sproščajo začetnih dogmatskih spon, si zastavljajo vprašanja in odgovarjajo na vprašanje, kaj so (sociologi) in čemu služijo, sprožajo kritično samorefleksijo in se uveljavljajo kot pomembni družbenokritični intelektualci.

In še dodam: fragmenti ne sestavijo celote, tudi ne z dodajanjem novih fragmentov.

1 PRVI FRAGMENT. Kakšna sociologija? Za kakšno družbo? Za kakšno sociologijo torej gre?

Povzeto po Raymondu Aronu (1972), je sociologija (humanistične in družbene vede) plod prosvetljenstva in meščanske revolucije. Bistveni pridobitvi francoske revolucije sta: državljan kot izraz politične emancipacije posameznika in sociologija (humanistične in družbene vede) kot izraz duhovne revolucije, ki se skozi stoletja iz renesanse sproža v moderni čas. Naravoslovnim so se tako pridružile znanosti o človeku, njegovi družbenosti in ustvarjalnosti, skratka humanistične in družbene vede – torej sociologija v svojem najširšem razumevanju. Sociologija je veda, znanost o človeku v družbi in o družbi, o družbah, ki se skozi neverjetne razvojne vzpone, a hkrati zatone in globoke krize nenehno spreminjajo, revolucionirajo svoje strukture in sisteme, prenavljajo medsebojne odnose ter širijo – in ožijo – obsege duhovne ustvarjalnosti in materialne produkcije.

1. Pojem »pojavi« ne pomeni zanikanja prisotnosti družbenih ved, posebej sociologije v Sloveniji, Srbiji in na Hrvaškem, v obdobju pred drugo svetovno vojno in pred tem (o tem npr. Jogan 1995a, 1995b; Mitrović 1982 in drugi), res pa je, da ta spis tja ne posega.

In ki v delitvi proizvodov in dosežkov te ustvarjalnosti nenehno ohranjajo in poglobljajo temeljna neravnovesja med ljudmi, med družbami. Ko so eni, ene vseskozi neskončno bogate, vse bogatejše in drugi, druge nepojmljivo revne, vse revnejše; tudi znotraj bogatih revni in vse revnejši ter znotraj revnih bogati in vse bogatejši. Ko med njimi, posamezniki, skupinami, sloji, razredi, državami prevladajo globoke, strukturno (ekonomsko in socialno) ter kulturno usidrane neenakosti in neravnovesja. Ko se vsled teh neenakosti in neravnovesij zgoščajo konflikti, poglobljajo krize in sprožajo spopadi. Tudi v svojih skrajnih in vendar (skozi zgodovino in v sedanjem času) vseprisotnih izrazih, kot nenehne vojne, umeščene med ljudi in družbe, v dežele globalnega juga in razvitega severa, znotraj njih in med njimi, na meje sistemov, s težnjo po prevladi. Ko eni, ene kot družbe v vojnah nenehno »umirajo«, drugi, druge pa z vnašanjem vojn neizmerno bogatijo. Svet, v katerem državljani kot politično emancipiran posameznik in družbe kot demokratične v razmerah, ko velika večina vseh ljudi ne dosega ravni »preživetvene emancipacije«, ostaja zgolj iluzija oz. privilegij maloštevilnih posameznikov in družb.

In vprašamo se lahko, ali je ob zatonu prosvetljenskega duha, ki ga zastirajo poteki globalizacije, digitalizacije, nadomeščanja človekovega uma z umetno inteligenco (UI), koncentracije in prilaščanja vsakršnega izraza (ekonomske, finančne, politične) moči ter razkroja »državljanskih« in demokratičnih ter razraščanja avtoritarnih sistemov, torej v razmerah prevladujočega neoliberalnega kapitalizma ne glede na sistemske (demokratične ali avtoritarne) preobleke, sociologija sploh še mogoča.

Ali vendar vse to – ob hkratnem porajanju zamisli o novih oblikah reguliranja odnosov med posamezniki, znotraj skupin in med njimi, med sloji in družbenimi razredi, med narodi, državami ter njihovimi geopolitičnimi interesnimi združbami; ob oživljanju in prenavljanju idej o enakosti, pravičnosti; ob novem razumevanju bistva oblasti, pravne države, človekovih pravic, zamisli o udeležbi, novih civilnodružbenih gibanjih, uporih, idejah o novem družbenem redu, o novi družbeni pogodbi – sociologiji (humanističnim in družbenim vedam) ne določa novega epistemskega, znanstveno spoznavnega smisla in zagona, novega profesionalnega etosa, novih nalog in odgovornosti? Da se v raziskovanju in kot študijska, izobraževalna veda sprostí zamejitev, ki izhaja iz prevladujočih neoliberalnih paradigem in prisile rigidnih (bolonjskih; Rizman, 2020), po svojih učinkih profesionalno-etično spornih promocijskih mehanizmov ter se v raziskovanju in izobraževanju osredotoča na ključne probleme trajnostnega in sonaravnega razvoja? Znotraj tega razumevanja in zavzemanja se je razvijala in se razvija sociologija v povojnem času ter vse do danes.

2 DRUGI FRAGMENT. In za kakšno družbo?

Za Jugoslavijo – v osvobodilnem uporu (1941–1945), v porevolucijskem obdobju (1945–1948), v obdobju vpeljave delavskega samoupravljanja – in v času po tem. Osvobodilni upor zoper okupatorje ter ideja o pravičnejši družbi in enakopravni združbi narodov so ob koncu vojne v znamenju socialne revolucije in vladavine ene partije dobili svoj prvotni izraz kot formalno demokratična in federalistična, dejansko pa centralistična, avtoritarna državna struktura, zgrajena in uveljavljana po stalinističnem vzoru – s historičnim materializmom kot postulativnim ideološkim temeljem. Inicijativo je nadomestila direktiva, prostor osebne, ekonomske, politične in idejne svobode je bil zamejen; sociologija kot akademska disciplina na pravnih fakultetah univerz v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani (Mitrović 1982) je bila ukinjena ter nadomeščana z dialektičnim in historičnim materializmom na filozofskih fakultetah teh univerz.

Jugoslovanska družba se ob koncu vojne – osvobodilnemu zanosu navkljub – znajde v novi globoki krizi, ki se izrazi v grobem dogmatskem in totalitarnem oklepu stalinističnega modela pretvorbe družbenega reda in upravljanja države; sovjetski modeli in stalinistični vzori so bili v popolnem nasprotju z vrednotami, ki so vodile upor in osvobodilno gibanje v Jugoslaviji, Sloveniji v letih 1941–1945. Tip (proletarske) revolucije, značilen za vse družbe realnega socializma, ni odpiral prostorov svobode, družbene in humanistične vede je omejeval, sociologijo pa odpravil (Supek 1966). Vse to so značilnosti tudi jugoslovanske družbe oz. družb (Hafner - Fink 1994) glede na njeno, njihovo kulturno-zgodovinsko ter socialnostrukturno raznolikost in mnogoznačnost.

Ko je kriza dosegla dno, se je osrednje politično vodstvo odmaknilo od sovjetskih vzorov ter omejilo njihov vpliv in nadzor, kar je nujno vodilo v zaostrene konflikte, do Resolucije Informbiroja,² obsodbe jugoslovanskega komunističnega vodstva, do poizkusov njegovega spodkopanja, do izključitve Jugoslavije iz sovjetskega bloka. Jugoslovansko politično vodstvo (KPJ, Tito) se je tem pritiskom odločno uprlo. In to je bil odločilen, zgodovinski dogodek in priložnost za preobrat, za zavrnitev sovjetskega ter uveljavitev lastnega, humanejšega in bolj demokratičnega sistema upravljanja države, kar je vplivalo na ves njen nadaljnji avtonomni politični in družbeni razvoj Jugoslavije. Jugoslavija je po izstopu in

2. Informbiro (IB), formalno mednarodna povezava komunističnih partij, dejansko pa instrument za obvladovanje »socialističnega bloka« skladno s sovjetskiSWmi interesi in modeli. Jugoslovansko politično vodstvo (Tito) je vztrajalo pri enakopravnih odnosih med »socialističnimi« državami in partijami ter zavračalo zahteve po podreditvi; 28. junija 1948 je Informbiro sprejel resolucijo »O stanju v KPJ«, v kateri je vodstvo KPJ (Tita) obtožil, da vodi protisovjetsko politiko, politiko izdaje protiiimperalistične fronte itd.

izključitvi iz sovjetskega bloka (1948) predstavljala izjemo. Odprl se je prehod; še vedno dogmatskemu marksizmu zavezana politična elita je iskala izhode ter začrtovala nove modele odnosov upravljanja države in gospodarstva, nove vloge delavcev pri upravljanju podjetij, utemeljene na zamisli o osvobajanju dela (Supek 1966), na njihovem sodelovanju v upravljanju in prevzemanju dela družbene moči (Županov 1969). Odprl se je nov razvojni horizont, vseskozi prisoten in hkrati odmaknjen, v razponu med stvarnostjo in zamisljivo, idejo. In ob tem so še vedno veljala stara, dogmatska izhodišča in stare metode, sidrani v nove sistemske modele upravljanja. Kopičili so se konflikti, štrajki delavcev proti »samim sebi«, novi idejni konflikti in spopadi v polju kulture in sociologije. Porajale in poglobljale so se nove/stare krize. Obdobnim odpiranjem, liberalizaciji so sledila obdobja zapiranja in obračunavanja z nosilci odpiranja. Šlo je za ponavljajoča se iskanja novih rešitev. In izhodi iz kriz so se nakazovali v odpiranju, liberalizaciji – in vendar v nenehnem vzdrževanju, obdobjem popuščanju ali zaostrovanju ideološkega in vsakega drugega nadzora. Lahko bi torej rekli, da je ta družbeni in politični proces potekal ciklično. Obdobja političnih zaostritev so vodila v krize. In izhodi iz kriz so se kazali kot odpiranje, kot liberalizacija, kot razcvet iniciativ ... in to je nujno porajalo občutke negotovosti, celo ogroženosti, da partija izgublja nadzor, kar je sprožalo nova zapiranja, ponovne krize – in ponovna odpiranja. In prav pogoste ustavne spremembe so označevalec teh obratov.

In vendar se je v tem previranju med idejami in stvarnostjo odpiral prostor za več enakosti, za zmanjševanje razlik v dostopu do dobrin in kulturnih vrednot, za gospodarsko rast in razvoj, za inovativnejše in produktivnejše delo, za več blagostanja, za družbeno kritiko in vznikanje novih, alternativnih humanističnih zamisli, projektov, gibanj. Odpiral se je prostor (svobode) družbenim znanostim – sociologiji. Politična oblast je omogočila (dopustila) institucionalizacijo sociologije, ki se je postopoma, z zastojji, lahko vzpostavljala kot vse bolj profesionalna, etično utemeljena, spoznavna aktivnost. Z ustanavljanjem institutov, kateder za sociologijo na filozofskih fakultetah in socioloških (družboslovnih) raziskovalnih institutov v treh univerzitetnih središčih na prehodu v šestdeseta leta se je sociologiji znotraj novih institucionalnih okvirov odpiral prostor svobode, možnost za metodološko utemeljeno (Supek 1960) družboslovno empirično raziskovanje (Saksida in dr. 1962; Supek 1963; Tadić in dr. 1964), za sociološko imaginacijo (Supek 1966; Mićunović 1984) in kritiko.

Med sociologijo – in družbo, politiko – so se razvijala nova razmerja, in to vsaj v štirih smereh (Roter in Saksida 1985): prvič, v primitivno funkcionalistični smeri, s poizkusi teoretskega utemeljevanja oz. legitimiranja institucionalnega reda kot »estetizacije politike«; drugič, iz izhodišč njene humanistične, emanci-

pacijske vloge, torej kot družbena kritika, z razvijanjem realne kritične zavesti (npr. Frankfurtska šola kritične teorije o družbi; Perspektive; Praxis; Korčulanska šola kritičnega marksizma idr.); tretjič, v smeri analitičnega družbenokritično utemeljenega empiričnega sociološkega raziskovanja o socialnih dejstvih (strukturah, procesih, odnosih, o njihovi vzročni povezanosti ipd.); in četrtič, kot samorefleksija (Rizman 1975)³ lastnega položaja v družbi (npr. »svinčena leta«, sociologija sociologije ipd.).

Z institucionalizacijo so se znotraj, med ustanovami, skupinami, posamezniki sprožale – so družboslovci sprožali, je politika s svojim ideološkim monopolom sprožala – »bifurkacije«, razcepi, ko so nekatere, nosilce družbene kritike izpostavljali politični »kritiki«, preprečevanjem, ukinjanjem ipd., drugim, konformnim institucionalistom pa omogočili na videz ugodno »preživetje« na profesionalno-etičnem obrobju ... Ti razcepi med družboslovjem in politiko so potekali tudi znotraj družboslovja, npr. kot razcepi med sociologijo in politologijo (Mlinar in Toš 2023), ter tudi znotraj sociologije same. In tega smo se na začetku »gibanja za sociologijo« zavedali, pa čeprav (še) nismo brali Arona. Sociologijo je bilo treba sprostiti dogmatskih pritiskov – in družbo raziskovati takšno, kakršna je (Supek 1966).

In vendar Jugoslavija z začetka petdesetih in v vsem obdobju do konca osemdesetih, ko je v globoki krizi razpadla, v svetu predstavlja enkratno, s svojim modelom humane(jše)ga socializma z današnjega izhodišča izviren zgodovinski pojav, vreden kritičnega proučevanja in vrednotenja. Ter povzemanja in prevzemanja njenega pozitivnega, humane(jše)ga bistva, prakse in najstva.

3 TRETJI FRAGMENT. Institut za družbene vede v Beogradu – prvič (1949–1953)

Ni nekega novega končnega stanja niti konca zgodovine. Prostor idejne svobode se odpira – in je hkrati zamejen. Osrednje politično vodstvo je po spopadu z IB-jem ustanovilo »Institut za družbene vede« v Beogradu, po direktorju poimenovan kot »Ziherlov institut«, centralno ustanovo za usposabljanje predavateljev osnov marksizma na fakultetah in drugih visokih šolah po vsej Jugoslaviji. Pri tem je šlo za odgovor na t. i. leninsko vprašanje, »kdo bo vzgajal

3. Tudi kot »sociologija sociologije«, kot kritična refleksija lastne vloge v družbi, njenem vplivanju na družbo; o njeni družbeni, politični zamejenosti, determiniranosti itd. Seveda tudi kot »zgodovina sociologije«, kot vedenje, zavedanje o preteklem razvoju in spoznanjih sociologije. Oba pristopa ostajata pri nas nerazvita, sta neatraktivna, nepromotivna itd. Sociologija v svojem »aktualnem izrazu« se zdi kot izven časa, brez temeljev, grajenih v desetletjih svojega razvoja in spoznavnega upora.

vzgojitelje» (Jakšić 2022). Sočasno je bila na beograjski univerzi ustanovljena posebna katedra za marksizem-leninizem. Dvoletno študijsko delo je potekalo po programu, ki je vključeval zgodovinski in dialektični materializem, politično ekonomijo, zgodovino VKPb⁴, zgodovino KPJ ter splošno in nacionalno zgodovino. Cilje inštituta je ob otvoritvi skladno z zgoraj zapisanim vprašanjem jasno opredelil M. Đjilas: »/O/blikovanje novih socialističnih intelektualcev, ki bodo prispevali k znanstvenemu razcvetu naše dežele« (Lolić 2022)⁵. V program inštituta je bilo v času delovanja vključenih več kot sto »slušateljev«. Šlo je za poizkus spodnašanja starega, sovjetskega z novim dogmatizmom. Institut je bil po štirih letih delovanja kot ideološko zgrešen projekt leta 1953 ukinjen.

4 ČETRTI FRAGMENT. Uvod v sociologijo kot študijski predmet na pravnih fakultetah – leta 1952 in po tem

Prvi znanilci odpiranja prostora sociologiji so programi uvoda v družbene vede (Goričar 1951–53) oziroma sociologije, v bistvu še vedno osnov marksistične splošne teorije družbe, ki pa je že odpirala pogled na osnovne kategorije in pojme moderne sociologije, tudi na zgodovino in pregled socioloških teorij. Kot predavatelji nastopijo profesorji Radomir Lukić (Lukić 1957, 1995) na beograjski, Jože Goričar (Goričar 1957; Toš 1978) na ljubljanski in Oleg Mandić (Mandić 1959) na zagrebški univerzi itd. Na univerzah se zbirajo aspiranti za študij sociologije; prvi asistenti so diplomirani filozofi, pravniki, psihologi. Ob obisku v tem času je Georges Gurvitch pouk sociologije na pravnih fakultetah ocenil kot zgleden. Profesorja Lukić in Goričar sta vzpodbujala razpravo o odpiranju prostora sociologiji kot študijski smeri in kot raziskovalni dejavnosti; presoja o tem pa je ostajala predvsem v rokah osrednje politike. Šele s formalno ustanovitvijo Instituta društvenih nauka (IDN) v Beogradu leta 1957 se je nakazovalo odpiranje prostora za družbene vede – za sociologijo.

-
4. Dobro leto po Resoluciji Informbiroja (1948) in V. Kongresu KPJ je B. Zihel ob otvoritvi IDN jeseni 1949 v nastopnem predevanju dejal, da je marksistično-leninistična teorija »najzanesljivejši kompas tako v znanosti kot v politiki«; v letih 1951 in 1952, ob objavi predavanj na IDN ter kasneje je Zihel veljal za vodilnega uradnega jugoslovanskega interpreta marksizma.
 5. »Podiplomci«, »novi socialistični intelektualci« so bili umeščeni visoko, v različne podskeme, tudi v polje družbenih ved, npr. Ljubomir Tadić kot predstojnik pravno-političnega odd. IDN, kasneje profesor politične sociologije, akademik, disident; ali Najdan Pašić, urednik, profesor in dekan FPN, Beograd, predsednik Jugoslovanskega združenja politologov, tudi predsednik Ustavnega sodišča SR Srbije ipd.

5 PETI FRAGMENT. Inštitut za družbene vede (IDN) v Beogradu – drugič: od rdeče akademije do institucije nacionalnega pomena (Bašić 2022; Jakšić 2022).

Jugoslovansko politično vodstvo se je leta 1957 odločilo ustanoviti nov osrednji jugoslovanski inštitut za družbene vede. Inštitut sta vodila svet z najvidnejšimi predstavniki zveznega in republiških političnih vodstev ter direktor. Nezapisana zamisel je bila, da IDN preraste v jugoslovansko akademijo družbenih ved (Pavlović 2022) – in izbrani so bili prvi redni člani (akademiki); za direktorja je bil imenovan Boris Zihel, ki je inštitut vodil vsega nekaj mesecev, in sicer v obdobju konstituiranja.⁶ IDN je deloval v okvirih oddelkov za sociologijo, za politične in pravne vede, za ekonomske vede, za zgodovinske vede (oddelek se je kasneje izločil kot samostojen inštitut). V letih neposredno po odprtju pa so bili ustanovljeni še oddelki za proučevanje razvoja socialistične misli, za filozofijo, za demografske raziskave ter končno (1965) še Center za politološke raziskave in javno mnenje. Med člani, predstojniki in sodelavci so zabeležena imena vidnih družboslovcev, profesorjev, pravnikov, filozofov, sociologov⁷ in vrsta drugih, med njimi tudi Slovencev⁸, ki so ostajali oziroma prehajali na druge inštitute, katedre oz. v politiko. Že zgodaj, v sredini šestdesetih, je postal očiten potek razhajanja med sistemsko konformnimi, »institucionalisti«, »uradniki v znanosti« (Tadić 1967) in družbenokritičnimi intelektualci, družboslovci. Slednji, pretežno so se zbrali po ustanovitvi katedre za sociologijo na filozofski fakulteti beograjske univerze, predstavljajo jedro razvoja nove, nedoktrinarne, humanistično in kritično usmerjene sociološke šole (npr. Tadić 1967; Mićunović 1969; in drugi). Tu so zbrani praxisovci, povezani tudi s študentskimi upori in zasedbo Filozofske fakultete (1968) v Beogradu. Konec šestdesetih in na prehodu v sedemdeseta

-
6. Ob otvoritvi konec leta 1958 je vodenje prevzel Vljako Begović, študent tehnike v Pragi, španski borec, organizator francoskega odporiškega gibanja, predavatelj na moskovski univerzi narodnostnih manjšin Zahoda, direktor Borbe – in kasneje direktor VŠPN.
 7. Radomir Lukič, Jože Goričar, Rudi Supek, Boris Zihel, Jovan Đorđević, Anton Vratuša (kasneje direktor IDN), Vuko Pavićević, Ljubomir Tadić, Predrag Vranicki, Andrija Krešić, Zagorka Golubović, Veljko Korać, Leon Geršković, Mihajlo Marković, Vojin Milić, Mladen Zvonarević, Najdan Pašić, Dragoljub Mićunović, Miroslav Pečuljić, Vladimir Goati – in vrsta drugih – ter v različnih vlogah in obdobjih delovanja IDN.
 8. Med slovenskimi imeni zabeležimo še: Dušan Breznik, Dolfe Vogelnik, Metod Mikuš, Ivan Lavrač, Jože Vilfan; med podiplomci leta 1959: Zdravko Mlinar, soc. odd., ter Adolf Bibič in Niko Toš, polit. odd. (N. Toš sem po treh mesecih IDN Beograd zapustil in se decembra 1959 vključil v ISU, Ljubljana); v CFDT 1984 kot zunanji sodelavci: Taras Kermauner in Vladimir Arzenšek (1984).

leta so bili izpostavljeni ostri kritiki, grobim sankcijam, izključitvam z univerze in izgubi poklicnih možnosti (Popov 1989). Ti poteki in izločanja so posegali tudi v zagrebško in ljubljansko družboslovno okolje (politični obračuni; Mlinar in Toš 2022), le da so bili v Sloveniji sproženi mnogo prej, ob ukinitvi Revije 57⁹ in nato revije Perspektive (Repe 1990; Kermauner 1996; Kreft in Kermauner 1989). Sistemsko konformni del družboslovcev, kasneje predvsem tudi politologov, je ostajal¹⁰ na profesionalno-etičnem obrobju – in se deloma »vzdrževal« tudi s kritiko družbenokritičnih sociologov in filozofov, disidentov, »korčulancev«, praxisovcev, funkcionalistov, empiričnih pozitivistov, krizologov in drugih, kakorkoli že so politični kritiki poimenovali te »rušilce socialističnega sistema«.

In protislovnost tega ideološkega napada oz. spopada z nosilci družbene kritike, skratka z disidenti, je morda prav v dejstvu, da so ti v svoji družbeni kritiki – vsaj v začetku – izhajali pretežno iz socialno-filozofskih marksističnih izhodišč, tudi pod vplivom frankfurtske šole. In da je šlo »napadalcem« predvsem za ideološki primat, monopol, za oblast ene parije, čeprav že »razpršeno«, in za iste, le delno pomlajene ozke skupine njenih večnih upravičencev. Vse to je vodilo v poglabljanje družbene krize in končno v propad države.

6 ŠESTI FRAGMENT. Sočasnost potekov institucionalizacije družbenih ved, sociologije in politologije v akademskih središčih (1959–1965) – ter izvornost v razvoju in prehodu VŠPV v FSPN v Sloveniji

Da se je osrednje politično vodstvo odločilo za institucionalno umestitev družbenih ved – sociologije – potrjujejo podobni programski okviri in sočasen potek ustanavljanja institutov, kateder in visokih šol: Institut društvenih nauk (IDN)¹¹ je začel delovati konec leta 1958 (Bašić 2022); Visoka škola političnih nauk (VŠPN), Beograd, leta 1959; Institut za sociologijo in filozofijo v Ljubljani (ISF, kasneje ISU) konec leta 1959 (Kroflič 1999); katedre za sociologijo na filozofskih fakultetah – v Ljubljani leta 1960 (Lešnik 2010), v Zagrebu in Beogradu pa leta 1959 (Bogdanović 1990); Visoke šole za politične vede (VŠPV) v Ljubljani leta 1961 (Benko 1969; Mlinar in Toš 2023; Korošec 1996; Kramberger 1996), Fakultet političnih nauk (FPN) ter Sociološki oddelek na Filozofski fakulteti

9. Z drakonsko obsodbo J. Pučnika (Pesek 2013).

10. Ostajali so na IDN oz. na sočasno nastajajočih institutih, visokih šolah, kasneje na fakultetah za politične vede.

11. Formalno z zveznim zakonom ustanovljen leta 1957.

v Zagrebu leta 1962 – ter z zakasnitvijo še Inštitut za društvena istraživanja (IDIS), Zagreb, leta 1964 (Petak 2004; Skledar 2004) in Institut za sociološka istraživanja (ISI) na Filozofski fakulteti v Beogradu leta 1972. Poseben pomen za potek spoznavnega utemeljevanja sociologije kot empirične vede sta v tem začetnem obdobju imela izida dveh metodoloških učbenikov. Prvega, ki je posredoval izkustvo ameriškega, predvsem kvantitativnega socialnopsihološkega in sociološkega raziskovanja (Supek 1960); ter drugega, ki je posredoval poglobljen vpogled v epistemološka izhodišča in metodološko širino družboslovnega raziskovanja nasploh (Milić 1965).

Iz opisanega poteka institucionalizacije izstopa ustanovitev Centra za filozofiju i društvenu teoriju (CDTF), ki je bil ustanovljen na pritisk mednarodne javnosti okviru IDN leta 1981. V centru so se kot v neke vrste »azilu« (Jakšič 2022) zbrali in ponovno pridobili pogoje za znanstveno delovanje sociologi, filozofi, profesorji FF UB, ki so bili sredi sedemdesetih izgnani¹² (Popov 1989) iz beograjske univerze. Center je predstavljal »tujek« v sicer pragmatičnem in konformnem kolektivu IDN v Beogradu.

In ob vsem tem iz enotnega programskega kalupa in časovnega poteka izstopa razvoj VŠPV do FSPN – z združitvijo študija sociologije, političnih ved in novinarstva (komunikologije) v skupno akademsko ustanovo¹³, Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN, 1970) ter njeno vključitev v Univerzo v Ljubljani. K združitvi je z argumentiranim zavzemanjem znatno prispevalo vodstvo tedaj (1965) ustanovljenega Društva sociologov Slovenije (Mlinar in Toš 2023).

Združba sociologije, političnih ved in novinarstva (komunikologije) z močno oporo v razvoju sociološkega empiričnega raziskovanja, z ustanavljanjem raziskovalnih centrov¹⁴ in z njimi povezanih posebnih sociologij je sociologijo, sociologe na FSPN, podprte z raziskovalci na Institutu za sociologijo (Roter in Saksida 1985), umestilo v ospredje razvoja družboslovnega središča (danes FDV) ter razvoja sociologije v Sloveniji, Jugoslaviji in širše v mednarodnih povezavah.

Slovenski sociologi, nosilci družbenokritične empirične »ljubljske sociološke šole« so delovali povezano z zagrebškimi in beograjskimi kritičnimi družboslovci,

12. Mihajlo Marković, Zagorka Golubović, Ljubomir Tadić, Dragoljub Mićunović, Sveta Stojanović, Nebojša Popov, Trivo Inđić ter Mihajlo Đurić, Kosta Čavoški, Vojislav Kuštica idr.

13. Najprej v prehodni obliki kot Visoko šolo za sociologijo, politične vede in novinarstvo (VŠSPN), 1968.

14. Kot prvi je bil leta 1966 ustanovljen Center za raziskovanje javnega mnenja. Kasneje, po izvedeni politični kritiki in sankcijah so bili na politično zahtevo vsi centri povezani v Raziskovalni inštitut FSPN, prvotno z nadzorno vlogo.

zbranimi pretežno na filozofskih fakultetah. V prehodu v sedemdeseta leta¹⁵ so pomembno vplivali na usmerjanje socioloških raziskav in razprav k osrednjim družbenim dilemam in temam takratne jugoslovanske družbe (socialni konflikti; integracijski in dezintegracijski procesi; družbena kriza in dr.) (Mlinar in Toš 2023; Mlinar in dr. 1972; Toš 1982; 1983), k razvijanju sociološke profesionalne skupnosti (Slovensko sociološko društvo, Jugoslovansko združenje za sociologijo¹⁶) ter k zaščiti napadanih sociologov, profesorjev in raziskovalcev.

7 SEDMI FRAGMENT. Inštitut za sociologijo in filozofijo univerze v Ljubljani (ISF, 1959) ter Katedre za sociologijo na Filozofski fakulteti UL (1960),

ustanovljeni v zaporedju dveh let znotraj UL, sicer na različnih ravneh, vendar znotraj istega ideološkega »kalupa«. Navzven vidna povezava med obema je bil njun programski snovalec in prvi direktor oziroma predstojnik Boris Zihlerl, profesor obče sociologije (Zihlerl 1974) in sociologije kulture, že na prehodu v petdeseta leta profesor marksistične filozofije na FF v Ljubljani (Zihlerl 1980–1989).

Njuno (ISU in Katedra za sociologijo) skupno programsko izhodišče je bil historični materializem kot obča sociologija (Zihlerl 2010; Močnik 2010) – in obe sta se izvili iz dogmatičnega oklepa in se kot skupnosti kritičnih intelektualcev razvili v ustanovi, pomembni za ves nadaljnji razvoj poučevalne in raziskovalne sociologije v Sloveniji in širše. Vsaka ima na videz svojo zgodbo nastanka, različno opredeljene cilje in poslanstva – in vendar ob ustanovitvi veliko skupnega. Najprej spregovorimo o navzven najbolj vidni povezavi, o profesorju Borisu Zihlerlu (1910–1976), njihovem ustanovitelju. V jubilejnem zborniku ob 40. obletnici ISF oz. ISU (Boh 1999) je Boris Zihlerl predstavljen kot¹⁷ pomemben partijski ideolog. B. Zihlerl, profesor historičnega materializma in splošne teorije o družbi na FF UL; leta 1947 je postal izredni, leta 1958 redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Leta 1959 je po naročilu slovenskega političnega vodstva prevzel nalogo ter v sodelovanju s prof. J. Goričarjem zasnoval in kot prvi direktor vodil (1959–1964) Inštitut za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani.

15. V času političnih pritiskov in ukinitve revije Praxis, 1964–1974.

16. Z. Mlinar, predsednik JUS, 1971/73; R. Supek, predsednik, N. Toš, podpredsednik JUS, 1971/73 in 1973/75; N. Toš, predsednik, V. Rus, podpredsednik JUS, 1981/83 in 1983/85.

17. Boris Zihlerl: absolvent prava, partizan, ki je že leta 1943 predaval in vodil partijsko šolo v Kočevskem Rogu, nato vseskozi deloval v agitpropu na različnih ravneh, nazadnje pri CK KPJ v Beogradu, tudi kot predstavnik KPJ v Moskvi, kot minister za kulturo in izobraževanje v vladi RS ter končno kot predsednik ideološke komisije CK ZKS.

Zgodovina slovenskega družboslovja beleži tudi, da je k sebi kot asistenta na filozofski oddelek FF povabil Veljko Rusa¹⁸, diplomanta beogradske FF – in nekaj kasneje svojega študenta kot pomožnega asistenta Jožeta Pučnika¹⁹. Bil je kritični opazovalec njune²⁰ intelektualne rasti, odklanjal je kulturno-literarne projekte in družbenokritične ekskurze, objavljane v revijah *Revija 57* in *Perspektive* (Rus 2019). Bil je kritičen do izpisanih stališč obeh svojih sodelavcev – in dopustil grob, oblastniški obračun z njima, z vso za tisti čas značilno dogmatsko ostrino (Mlinar in Toš 2023; Repe 1990; Kermauner 1996 in drugi).

Po programskem izhodišču naj bi bil ISF oz. ISU (1959) – sicer z dvema oddelkoma, za filozofijo in za sociologijo – neke vrste podiplomski študijski program marksizma, povzet po programskem kalupu Inštituta za družbene vede iz Beograda. Izbrana je bila prva skupina aspirantov, med njimi dva pravnik, biolog, primerjalni književnik, zgodovinar in akademski kipar²¹. Delo je potekalo v obliki posvetovanj z mentorjem in določanja študijskih nalog.²² Knjižnica IS je bila ob ustanovitvi napaberkovana iz različnih partijskih in zasebnih knjižnic in skladišč. Aspiranti so se dvakrat mesečno zbirali na posvetovalnih pogovorih z mentorjem in prevzemali študijske naloge. Takrat je stekla razprava o študijskem programu sociologije in ustanovitvi katedre za sociologijo na FF; profesorja Ziherl in Goričar sta usklajevala svoje razlikujoče se zamisli o tem, aspiranti, kasnejši profesorji na sociološkem oddelku, pa so pri tem asistirali.

Sredi leta 1961 – kot da gre za novo ustanovo. Sociološki oddelek ISU je ob Goričarjevi podpori in idejah S. Saksida (1967, 1985, 2016) postal dejavno

18. Veljko Rus je bil izključen iz partije, odvzeta mu je bila pravica do obrambe že zaključene doktorske teze in odpuščen je bil po sklepu disciplinske komisije Univerze v Ljubljani; obe reviji sta bili ukinjeni, *Perspektive* leta 1964. Veljko Rus se je uveljavil kot eden vodilnih jugoslovanskih in slovenskih sociologov (Rus in Arzenšek 1984; Toš in Rus (ur.) 2019; Toš (ur.) 2020 itn.).

19. Jože Pučnik je bil zaradi objav v *Reviji 57* in reviji *Perspektive* (o kmetijski politiki) odpuščen kot pomožni asistent, kasneje izključen iz partije in obsojen. Prestal je najprej pet in nato – po preklicu pogojne izpustitve zaradi objave članka v *Perspektivah* – še dve, torej skupaj sedem let zapora! Poleg tega sta mu dekan FF in rektor UL preprečila izročitev dokumenta (diplome) o zaključenem študiju filozofije!

20. V skupino kritiziranih piscev v *Reviji 57* in *Perspektivah* sodi tudi Taras Kermauner (Kermauner, 1996).

21. To so bili: Anton Žun, Niko Toš, Božidar Debenjak, France Vreg, Ludvik Čarni in Janez Pirnat.

22. Sam sem v skupini deloval vsega tri mesece – in nato odšel na služenje vojaške obveze. Spomnim se vzdušja na pravkar ustanovljenem ISF v času pred odhodom: bilo je tihotno, tajinstveno, srečevanja so bila redka, v središču dogajanja so bili prostori vodstva, veliki »kabineti« direktorja, sekretarja in tajnice, od koder so prihajala naročila.

družboslovno središče.²³ Pričelo se je snovanjem empiričnih projektov; zdelo se je, kot da je dogmatski kalup razbit. Prvi in brez dvoma najboljšežnejši kulturno-medijski sociološki empirični projekt Množična komunikacijska sredstva, MKS 1962, pod dejavnim vodstvom Staneta Saksida (Saksida in dr. 1962) je bil za veliko skupino sodelujočih neke vrste raziskovalna in metodološka šola. Tak razvoj je v šestdesetih in sedemdesetih letih podpirala tudi sociološka knjižnica²⁴. Izkazalo se je, da je bil MKS eden od temeljnih kamnov kasneje uveljavljene »ljublanske empirične sociološke šole« (Saksida 2016), ki jo je v nadaljnjih desetletjih dograjeval program empiričnega sociološkega raziskovanja v okvirih ISU, RI FPN – in še posebej program Slovensko javno mnenje, ki kot longitudinalni sociološki empirični program poteka od leta 1968 dalje – vse od danes²⁵.

B. Zihlerl je leta 1964 opustil vodenje – in ISU se je v naslednjih letih razvil v jugoslovansko povezano in mednarodno primerljivo družboslovno raziskovalno ustanovo. Vodilno vloga v prostoru takratnega sociološkega raziskovanja v Jugoslaviji je ISU zavzel z uvajanjem modernih kvantitativnih analitičnih metod, v raziskovanju socialne stratifikacije (Saksida 1967; Pirjevec 1999), mobilnosti, kakovosti življenja, v raziskovanju vidikov participacije v sistemu (samoupravljanje), v medijskih in kulturoloških raziskavah, v raziskovanju metod družbenega planiranja itd. V ISU je prevladala družbenokritična obravnava in bil je odprt za sociologe, ki jih je politična kritika izgnala iz njihovih matičnih ustanov²⁶ (Mlinar in Toš 2023; Kuhar in Toš 2023).

Podobno kot na ISU, kjer je »Saksida ukradel igro Zihlerlu«, le z nekaj časovnega zamika, je skupina mlajših sociologov in sociologinj na Oddelku za sociologijo FF²⁷ razvila in poglobila program v smeri sociološke teorije, kritične teorije družbe, sociologije kulture in medijev ter njene pedagoške vloge

23. Vse se je dogajalo v velikem klubskem prostoru v skupinski razpravi mladih filozofov, psihologov, pravnikov v dolgotrajnih debatah.

24. Knjižnica je z nabavo moderne sociološke teoretične in metodološke literature, predvsem s sredine šestdesetih in vsa sedemdeseta leta, postala vodilna sociološka knjižnica v Jugoslaviji; konec sedemdesetih je zašla v krizo in bila leta 1985 s knjižnico FSPN združena v obstoječo ODK Jožeta Goričarja.

25. Glej: Toš, N., ur., 1997/2020: Vrednote v prehodu, I.–XIII.; Dokumenti SJM, FDV, CJMMK, Ljubljana.

26. S FSPN na ISU sta bila leta 1975 »premeščena« Veljko Rus in Vlado Arzenšek (Rus in Arzenšek 1984; Arzenšek 1984).

27. Po razpletu »nesporazumov«, ki so nastali med FF in VŠPV ob uvajanju raziskovalno-analitične sociologije kot programskega temelja nove FSPN in njene vključitve v Univerzo v Ljubljani. Sociološki oddelek je v celoti ohranil matičnost na področju marksistične obče sociologije, sociologije kulture in predvsem v izobraževanju sociologov za pedagoške poklice.

(profesorji sociologije). Profesor B. Zihel se je iz vloge predstojnika umaknil na FSPN, kjer v začetku sedemdesetih sodeloval v politično kritičnih razpravah, v t. i. »političnih obračunih na FSPN«, tudi tokrat z V. Rusom in T. Hribarjem (glej Mlinar in Toš 2023) – in ostajal, kot veseskozi, zvest partijski ideolog, na enakih izhodiščih.

Potek konstituiranja družboslovnega središča (FDV) se je na programski ravni z dogovorom med ISU in FSPN, s prehodom raziskovalcev in raziskovalk, zaključil s sporazumom o združitvi v novo akademsko ustanovo: Fakulteto za družbene vede in njen Institut za družbene vede (dejansko leta 1990, potrjeno z zakonom leta 1991).²⁸

8 OSMI FRAGMENT. Protislovnost v razumevanju »celote« in njenih potreb po sociološkem raziskovanju

Da je v razumevanju Jugoslavije, sicer ob njeni večnarodnosti, prevladal enotnostni, centristični vidik, kaže tudi ves potek raziskovalnega vstopanja »tujih« družboslovcev, sociologov, ki je bilo vselej usmerjeno na »celoto« ali izbrane entitete iz nje, nikoli na njene narodno-kulturne tvorbe oziroma na republike. To velja za vse raziskave »samoupravljanja«, problemov v zvezi z udeležbo pri upravljanju v podjetjih, lokalne samouprave (v občinah), za raziskave politične kulture, vrednot, medijskega prostora ipd., z redkimi izjemami. Pretežno so bili v take raziskave vključeni prav slovenski sociologi, sociologinje, a vselej kot reprezentanti »celote«. Anekdotičen je primer, ko so se v program ISSP²⁹ želeli vključiti raziskovalci ISU, pa jim to ni uspelo; in ko so enako zahtevo leta 1988 ponovili raziskovalci iz Centra za raziskovanje javnega mnenja, so dobili odgovor, da »ne predstavljamo naroda«.³⁰

Protislovnost se pokaže tudi v dejstvu, da lahko skupne, »jugoslovanske« raziskave naštejemo na prste ene roke. Če izvzamemo nekaj letnih meritev

28. Najprej (1987) je bil sprožen postopek re-habilitacije V. Rusa, v naslednjih letih so se kot univ. učitelji habilitirali vsi nosilni raziskovalci ISU, npr. V. Antončič, N. Sadar - Černigoj, S. Žižek, S. Mandič, F. Adam, I. Svetlik, K. Boh, M. Novak, B. Verlič – in drugi; z združitvijo so se v RI FSPN oziroma kasneje IDV vključili novi raziskovalni centri: za evalvacije in strateške študije, za teoretsko sociologijo, za filozofske študije – tudi za metodologijo in informatiko itd.

29. International Social Survey Programme; projekt SJM se je v ta mednarodni primerjalni infrastrukturni projekt vključil leta 1991 (Religion, ISSP 1991; glej: Toš, N. (ur.) (1999): Vrednote v prehodu II: FDV, CJM: Ljubljana.).

30. O omejitvah, ki so veljale za mednarodno raziskovanje, še posebej za empirične sociološke raziskave ob sodelovanju raziskovalcev iz Zahodne Evrope in ZDA, je več zapisanega v: Mlinar in Toš (2023).

(1964–1970) »jugoslovanskega javnega mnenja« (JJM), ki jih je na »slučajnih vzorcih prebivalstva Jugoslavije«, proporcionalno po republikah in pokrajinah, izvedel Center za politološke raziskave in javno mnenje, IDN, Beograd (Pantić in dr., 2022³¹), ostajajo samo trije »vsejugoslovanski« družboslovni projekti oziroma raziskave.

Prva raziskava, leta 1962, na IDN, Beograd: »Jugoslovensko javno mnenje o prednactu novog Ustava«. Izvedena je bila na »reprezentativnem vzorcu državljanov Jugoslavije«. Rezultati raziskave, analiza in obsežne teoretične študije so bili objavljeni v knjižni obliki (Tadić 1964); pokazali so »visoko stopnjo informiranosti in soglasja državljanov zvezi z napovedano ustavno prenovno«. Raziskava je tipičen primer »legitimitetne« (Roter in Saksida 1985) oziroma »institucionalistične« empirične sociologije, zasnovane na nereflektiranem funkcionalizmu, svojevrstni propagandni komentar ...« (Mitrović 2010), kot poizkus »dokazovanja javnomnenjske podpore prebivalstva načrtovanim spremembam Ustave«. Raziskovalno skupino je vodil Ljubomir Tadić³². V opravičilo tej raziskavi lahko dodamo, da gre za zgodnjo (1962)³³, za »pionirsko študijo« in rojstni dan raziskovanja javnega mnenja v tedanji Jugoslaviji« (Pantić in dr. 2022). Center za raziskovanje javnega mnenja IDN, ki je izvajal raziskavo JJM, je leta 1970 izgubil (zvezno) finančno (politično) podporo in ukinil (bil je ukinjen) program longitudinalnega raziskovanja jugoslovanskega javnega mnenja. V okrnjenem obsegu – z raziskavami pretežno v Beogradu – je v naslednjih dveh desetletjih vegetiral na konformnem obrobju empiričnega družboslovja. V istem času je bil ukinjen program raziskav javnega mnenja na Hrvaškem³⁴, ki je potekal v okvirih IDIS; le v Sloveniji je program Slovensko javno mnenje – kljub ostri politični kritiki – ohranil svojo prvotno problemsko in metodološko zasnovo, preživel sedemdeseta »svinčena leta« in po devetdesetih postal pomembno središče mednarodnega primerjalnega sociološkega raziskovanja.

Leta 1989 je takratna zvezna vlada podprla zasnovo in izvedbo vsejugoslovanskega javnomnenjskega projekta, ki je potekal v okvirih Centra za politikološka

31. Dokumentacija in datoteke teh raziskav, razen redkih publikacij, niso ohranjene.

32. Ljubomir Tadić, pravnik, predstojnik pravno-političnega oddelka IDN, kasneje profesor za politično sociologijo FF UB, družbenokritični sociolog, akademik (Tadić 1967), v začetku sedemdesetih izključen iz UB, v osemdesetih je deloval v Centru za filozofijo in družbeno teorijo, IDN, Beograd; med soavtorji, podpisniki znanega Memoranduma SANU itd.

33. Leta 1961 je bila zasnovana, leta 1962 pa izvedena metodološko zgledna raziskava MKS, ki velja za enega od temeljev »ljubljanke družbeno-kritične empirične sociološke šole«.

34. Program je zasnoval in vodil M. Zvonarević; ukinjen je bil leta 1970.

istraživanja i javno mnenje, IDN, Beograd. Rezultati in analiza so izpisani v knjigi Jugoslavija na kriznoj prekretnici (Bačević in dr. 1990). Raziskava je potekala ob podobnih metodološko-vzorčnih predpostavkah, kot prva (1962). Zasnovana je bila kot kritični pogled v kalejdoskop problemov razpadajoče, razpadle Jugoslavije kot države. In še dodajmo, v programskih okvirih IDN, Beograd, je bila leta 1962 izvedena prva in konec leta 1989 zadnja raziskava t. i. jugoslovanskega mnenja.

In končno, tretja, sociološka raziskava Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe, zasnovana na stratifikacijskem modelu (Toš 2014) ter izvedena na reprezentativnih vzorcih prebivalstev vseh republik in pokrajin (skupni N = 15.956). Obsežno terensko anketarsko delo je potekalo v letih 1986/1987. Raziskava je pokazala, da je »jugoslovanska družba« postala fikcija, da jo sestavlja mnoštvo družb kot kulturno-socialno-ekonomskih in politično-zgodovinskih entitet, družbenih enot, družb z lastno identiteto.³⁵ Protislovnost te raziskave je v dejstvu, da je nastala pozno, kot prepozen sociološko-raziskovalni odziv na očitno razpadanje jugoslovanske družbenosti, ki so jo postulatивно, preko sintagme o »bratstvu in enotnosti« gojili, branili, dejansko pa vse bolj razkrajali vodilni (nacionalistični) partijski ideologi. In protislovnost je tudi v dejstvo, da je prvo vsejugoslovansko sociološko raziskavo – zasnovano na modelu socialne stratifikacije, pod zgornjim naslovom – na reprezentativnih vzorcih prebivalstev vseh republik in pokrajin v letih 1986/87, v času globoke krize in razpadanja jugoslovanske države, finančno omogočil in njeno izvedbo podprl Center za družbene raziskave CK ZKJ, torej ustanova zvezne Partije, ki je v tistem času vse bolj očitno izgubljala ideološko nadzorno vlogo in politično moč. Gradivo raziskave je pomemben sociološko-zgodovinski dokument, vreden nadaljnjega proučevanja in poglobljene analize.³⁶

Iz prikazanega sledi, da v vsem 45-letnem obdobju Jugoslavije kot skupne države in v 30-letnem obdobju razvoja in delovanja sociologije kot empirične raziskovalne discipline niso bili podani pogoji, niso bila zaželeno, niso bila dopuščena snovanja skupnih, vsejugoslovanskih družboslovnih raziskav. Tuji družboslovci so vstopali v Jugoslavijo kot v skupen družbeni prostor, nacionalno-republiške

35. Pri snovanju, operacionalizaciji in izvedbi projekta so kot nosilni raziskovalci sodelovali Peter Jambreč, PF Ljubljana; Ivo Šiber, FPN, Zagreb; Vlado Goati, IDN Beograd in Niko Toš, RI FSPN, kot nosilec projekta – ter vrsta družboslovcev iz drugih univerzitetnih središč.

36. Obsežna dokumentacija iz raziskave je dostopna v publikacijah Dokumenti SJM, Vrednote v prehodu IX. in v knjigi: Klinar in Toš (2023). Dokumentacija in datoteke vseh osmih republiških in pokrajinskih prebivalstvenih anket hrani Arhiv družboslovnih podatkov FDV.

politokracije pa so si ta »skupni« družbeni prostor vse bolj delile in po »delih« prilaščale, ga fevdalizirale³⁷ – v prid povečevanja svoje lastne moči na pohodu v razpad države.

9 DEVETI FRAGMENT. Za kakšno družbo?

Sociologija, sociologi so se vseskozi zapletali, prepletali in izpletali iz razmerij z vladajočo politiko in kasneje, v osemdesetih, s civilnodružbenimi gibanji. Ta razmerja med sociologijo, sociologi in politiko, oblastvom, še posebej v razmerah avtoritarnih sistemov – in jugoslovanski je vsem samoupravnim konceptom in praksam navkljub bil tak – so profesionalno-etično občutljiva, zapletena. Od kemika v kemični tovarni pričakujejo znanje, inovacije; od sociologa v »politični tovarni«, stranki, oblasti, pričakujejo pritrjevanje..? V prvi sprožajo in nadzorujejo kemične procese, v drugi ideološke, prevajane v dane, trajne resnice, kot postulate. Ali se je v odnosu politike do politike, vsem »obratom« in s časom kaj bistveno spremenilo? Ali mar ne delujejo nove, na videz bolj prikrite oblike »diamatov«, pač prikrojenih danes vladajočim silnicam in strukturam? (Rizman 2014 in drugi).

Že smo nakazali razcepe znotraj družboslovja, sociologije, med družbeno-kritičnimi, ki raziskujejo, in »institucionalisti«, ki institucije razlagajo, utemeljujejo, krasijo ... In ta razhajanja so bila in so vseskozi prisotna, tudi ob prehodu, v demokratičnih sistemih. Razmerja med sociologijo in politiko zapletajo civilnodružbena gibanja, civilna družba, saj se zdi, da je v njih razvita recepcija za spoznanja, za družbeno kritiko in za »inovacije« sociologov³⁸. Civilnodružbena gibanja in kritična sociologija so v avtoritarnih sistemih zatirana, ob odpiranju, liberalizaciji dopuščena; lahko tudi izrazito regresivna in celo vzpodbujana.

37. »Fevdalizacija« je zapozneli izraz idejnega razsežja, duha, značilnega za politične, tudi kulturne in intelektualne, družbene kritične elite, tudi za sociologe, ki ga lahko označimo kot nacionalizem. Ta pojav, čeprav nenehno prisoten (v polju političnih odnosov, kulturi, športu, gospodarstvu, v razmerjih med razvitimi in nerazvitimi, seveda vnašan med pripadnike narodov in narodnosti, v odnosih v vojski – in tudi med sociologi) in ob vsej svoji vseprisotnosti izbruhne kot »vulkan«, ki v sredini osemdesetih zalije vse prvine sistema, kar privede do razpada skupne države in se v vsej svoji grobosti izrazi v nacionalistično vzpodbujanih spopadih, vojnah, vse do genocida.

38. Prav je, da na tem mestu dodamo, da je z začetka osemdesetih v okvirih Slovenskega sociološkega društva delovala Sekcija za družbena gibanja, ki je imela svoje zaledje na ISU in FSPN; v njej se je oblikovala zamisel o civilni družbi, ki je v sredini osemdesetih v Sloveniji postala prevladujoč koncept v družbenem vrenju tedanjega časa. Koncept civilne družbe je vodil v razgradnjo avtoritarnega in graditev demokratičnega družbenega sistema.

In ob družbenih prehodih se, ne zgolj libertarna, pretakajo v vezne sisteme oblasti. In vsa ta zapletena razmerja, razcepi in prehodi so značilni, so prisotni tudi v prostoru in razmerjih med družboslovci, politologi, sociologijo, oblastjo in civilno družbo, vseskozi, v Jugoslaviji, tudi v Sloveniji – vse do danes. Velika večina družboslovcev v Sloveniji deluje znotraj profesionalno-etičnih zamejitev, lahko bi rekli trajnostno, v prostoru znanosti in iz njega (Mlinar 2006; Kerševan 1995). Posamezniki, tudi skupine v njih pa se »cepijo«. Iz civilnodružbenega prostora prehajajo v prostor aktivne politike; pogosto v protislovne in ekstremne vloge in zavzemanja: iz družbeno-kritičnih izhodišč v skrajno nacionalistično-apologetska, iz »levih« v skrajno »desna«, iz demokratičnih v avtoritarna. In tudi oni, že v politiki, se cepijo, prehajajo, menjajo izhodišča – iz »potrebe«, celo iz pohlepa po oblasti. In še vedno ohranjajo videz javnih družboslovcev, politologov, sociologov. In še vedno reprezentirajo »znanost«, čeprav so jo že pred desetletji zapustili. Lahko rečemo, kot predvčerajsnjim.

In vsi ti poteki so značilno prisotni v obdobju in za okolje, ki bi ga označili kot »kontekst razpadanja jugoslovanske federalne in nastajanja novih demokratičnih nacionalnih držav«. So torej značilni za vse »nacionalne« kontekste razvoja razmerja med družboslovjem, politiko in civilno družbo v tridesetletnem obdobju slovenske, srbske ... državne samostojnosti. Ti poteki so nekončani, vedno znova se ponavljajo – ter načenjajo demokratično zasnovu družb in žlahtno, profesionalno-etično substanco disciplin, strok in skupnosti raziskovalcev. Oblikujejo se novi neoliberalni, tržno-kapitalski kalupi kot izrazi nove »libertarne« dogmatizacije, ki služi obvladovanju vzvodov oblasti in razstavljanju sistema socialne države. Družboslovje, sociologija nista bila in nista imuna ob tem. Izgubljata svoj fokus: nenehno poganjanje, zavezanost svoji epistemski, spoznavni vlogi in upor zoper vse, kar ju omejuje. Dostop do »sredstev«, »virov« promocije kot kriterij obstanka, rasti in razvoja ter določanja in izbire področij in problemov raziskovanja (lahko) vodi družboslovne institucije v »institucionalizem«, v metastaze. Napajanje iz novodobnih kalupov rojeva nove »dogmatizacije« in družboslovje vrača v razmere »predvčerajsnjim«. In to ne zadene le družboslovja, temveč vse vede, če ne delujejo kot skupnosti raziskujočih, poučujočih, poklicanih in delujočih, ki se ne prepustijo lagodju »vgnezdenosti v svoje institucije«. Ali se bo kritično (družbo)slovje preselilo v polje civilne družbe, se prekariziralo?

10 DESETI FRAGMENT. Zaključek. In še enkrat ponovimo: Za kakšno sociologijo? Za kakšno družbo?

Še bi lahko nizali in opisovali fragmente, bolj naključno nabrane in ne iz sistema zapovedane, kot v dekalogu. In vendar iz tega zapisa in v uvodu navedenega spisa (Mlinar in Toš 2023) lahko povzamemo, da se je sociologija – v jugoslovanskem, v slovenskem kontekstu – morda takrat prav zaradi spopada z dogmatizmom, torej v uporabi, razvijala in razvila svoj epistemski, spoznavni potencial – in spoznanja predajala družbi. In morda je, prosto po Aronu, kot prosvetljenska v svoji humanistični zavzetosti ne le vstopala v prostore svobode, kot so se odpirali, temveč jih tudi sama odpirala, se vključevala v procese duhovnega revolucioniranja in politične emancipacije. Zdi pa se tudi, da po prehodu v nov, demokratični red njen družbeno-kritični spoznavni zagon plahni, da v njej ni dovolj moči za spopadanje, za uporabo nove »kalupe«, zoper prevladujoče neoliberalne paradigme (Rizman 2014). Da v njej (v sociologiji!) ni več, še več upora. In da se (te neoliberalne paradigme) kot določujoče uveljavljajo tudi znotraj družbenih ved, znotraj sociologije – kot kriteriji vrednotenja »uspešnosti«. In s tem ko vrednotenje spoznavnega dometa raziskav nadomeščajo s profesionalno-etično spornimi scientometrični izkazi, njihovo humanistično spoznavno bistvo odrinjajo na obrobje, kjer ostaja brez odzivov in izzivov. Kot da gre za delovanje (znanstvenih) »uradnikov«, ki so zgolj karierno usmerjeni. Tempora mutantur et ... brez dvoma, (družba) sociologija, sociologi se v času spreminjajo. Njeno spoznavno poslanstvo in njihova profesionalno-etična zavezanost pa ostajata!

In za vnaprej (jutri, pojutrišnjem?) velja družbenim vedam, sociologiji, sociologinjam in sociologom kot kritičnim intelektualcem, ki prvenstveno izhajajo iz zaznav pomena trajnostnega razvoja in trendov bodočnosti, poziv h družbeno-kritični raziskavi. Poziv k osebni profesionalno-etični odgovornosti; k preseganju pragmatične uspavanosti in poziv k »uporu« – kot spoznavno-kritičnemu odzivu na vladajoče neoliberalne koncepte. Samo tak spoznavni, epistemski zagon lahko osmišlja sociologijo kot vedo o družbi – in vedo za družbo! Kot vedo, ki se vzpenja v moderni čas in po njem – po Aronu – kot izraz duhovne revolucije s ciljem politične, ekonomske, socialne, kulturne, vsakršne emancipacije posameznika, skupin, slojev, narodov. Torej za sonaravno, humanejšo, demokratično družbo.

Literatura

- Aron, Raymond (1973): *Etudes politiques*. Paris: Gallimard.
- Arzenšek, Vladimir (1984): *Struktura i pokret*, IDN, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
- Bačević, Ljiljana in dr. (1990): *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*. Beograd: Institut društvenih nauka, Univerzitet u Beogradu.
- Bašić, Goran (2022): *Institut društvenih nauka: o mitovima, ideologiji in presvega o nauci*. V: G. Bašić (ur.): *Institut društvenih nauka od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja: 8–21*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Benko, Vlado (1996): *Začetne dileme in soočenja s politiko*. V A. Kramberger (ur.): *Slovenska država, družba in javnost: 23–25*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bogdanović, Marija (1990): *Sociologija u Jugoslaviji: institucionalni razvoj*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja; Filozofski fakultet.
- Boh, Katja (ur.) (1999): *Družboslovne spremembe na Slovenskem: ob 40-letnici Instituta za sociologijo Univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Goričar, Jože (1951/1953): *Uvod v družbene vede, I/II. del: 277*. Ljubljana: Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Goričar, Jože (1957): *Sociologija: oris splošne teorije o družbi*. Ljubljana: DZS.³⁹
- Hafner - Fink, Mitja (1994): *Sociološka razsežja razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jakšič, Božidar (2022): *Institut društvenih nauka – od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja*. V: Bašić, G (2022): *Institut društvenih nauka od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja: 32–43*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Jogan, Maca (1995a): *Stoletje sociologije na Slovenskem*. V M. Orožen (ur.): *Informativni kulturološki zbornik: 197–207*. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.
- Jogan, Maca (1995b): *Sociologija na Slovenskem od konca 19. do konca 20. stoletja*. V A. Kramberger in Z. Kolarič (ur.) (1995): *Zbornik ob 30-letnici Slovenskega sociološkega društva: 51–57*. Ljubljana: SSD.
- Kermauner, Taras (1996): *Slovensko perspektivarstvo*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Znanstveno-publicistično središče.
- Kerševan, Marko (1995): *Slovenska sociologija med socialnim okoljem in znanstveno skupnostjo*. V A. Kramberger in Z. Kolarič (ur.): *Zbornik ob 30-letnici Slovenskega sociološkega društva: srečanje Portorož '95: 41–49*. Ljubljana: SSD.

39. Opomba: knjiga je v izvorniku in redigirana izšla v mnogih ponatisih v slovenščini ter v najmanj sedmih izdajah v založbi Rad, Beograd, v srbohrvaščini.

- Korošec, Tomo (1996): Ob 35-letnici FDV – poskus periodizacije. V A. Kramberger (ur.): Slovenska država, družba in javnost: zbornik ob 35-letnici Fakultete za družbene vede, Univerza v Ljubljani, prispevki okrogle mize, 27.–29. november 1996: 15–22. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Klinar, Peter, in Toš, Niko (2023): Sociologija in teorija mednarodnih migracij. Dokumenti SJM. Ljubljana: UL FDV, CJMMK.
- Kreft, Lev, in Kermauner, Taras (1989): Zajeban od Absolutnega: perspektivovci in perspektivaši: portret skupine. Ljubljana: Znanstveno-publicistično središče.
- Kramberger, Anton (ur.) (1996): Slovenska država, družba in javnost: zbornik ob 35-letnici Fakultete za družbene vede, Univerza v Ljubljani. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kroflič, Marjan (1999): Prispevek v mozaik zgodovine Inštituta za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani ob njegovem jubileju. Družboslovne razprave, 15 (30/31): 17–34.
- Lešnik, Avgust (2010): Oddelek za sociologijo – prvih petdeset let. V K. Vidmar Horvat in A. Lešnik (ur.): Včeraj in danes: jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo: 1960–2010: 15–22. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Lolić, Marinko (2022): Institut društvenih nauka – stvaranje novog identiteta intelektualne elite. V: Institut društvenih nauka od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja: 44–57. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Lukić, Radomir (1957): Uvod u sociologiju. Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije.
- Lukić, Radomir (1995): Sabrana dela akademika Lukića. Beograd: SANU.
- Lukić, Radomir (1969): Društvena struktura Jugoslavije i stvaranje javnog mnijenja. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Mandić, Oleg (1959): Uvod u opću sociologiju. Zagreb: Narodne novine.
- Kuhar, Roman, in Toš, Niko (2023): Stane Saksida (1931–2023), Delo, 30. 9. 2023.
- Mićunović, Dragoljub (ur.) (1984): Liberalizam i socializam. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za filozofiju i društvenu teoriju.
- Mićunović, Dragoljub (2022): Faktografski prilog historiji IDN. V G. Bašić (ur.): Institut društvenih nauka od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja: 22–31. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Milić, Vojin (1965): Sociološki metod. Beograd: Nolit.
- Mitrović, Ljubiša (1982): Jugoslovenska predratna sociologija. Novi Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Mitrović, Ljubiša (2010): Sociologija u Srbiji između profesionalizacije i instrumentalizacije. Sociologija (posebna izdaja), 52: 242–252.
- Mlinar, Zdravko (2006): Šestdesetletnica Slovenskega sociološkega društva: v spopadanju z logiko izključevanja. Družboslovne razprave, 22 (51): 7–31.
- Mlinar, Zdravko, Rus, Veljko, in Toš, Niko (ur.) (1972): Društveni konflikti i socialistički razvoj Jugoslavije. Portorož: VI. naučno svetovanje, Jugoslovensko udruženje za sociologiju in Slovensko sociološko društvo.

- Mlinar, Zdravko (2011): Družbenopolitični kontekst in vloga sociologije v delovanju in preobrazbi VŠPV v FDV. V M. Kalin Golob, Monika in A. Grizold (ur.): Fakulteta za družbene vede: 50 let znanosti o družbi. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (2016): Kakšna sociologija? Za kakšno družbo? Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, SAZU.
- Mlinar, Zdravko, in Toš, Niko (2023): Sociologija, politologija in politika – ob 60-letnici FDV. V I. Svetlik: Od visoke šole za politične vede (1961) do Fakultete za družbene vede: pogled skozi prizmo razmerja med politiko in stroko – ob 60-letnici FDV. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Močnik, Rastko (2010): Od historičnega materializma k sociologiji kulture: Digresija, deviacija, dubitacija? Komentar k nastopnemu predavanju Borisa Ziherla (1954). V K. Vidmar Horvat in A. Lešnik (ur.): Včeraj in danes: jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Pavlović, Momčilo (2022): Institut društvenih nauka – jugoslovenska akademij društvenih nauka. V G. Bašič (ur.): Institut društvenih nauka od crvene akademije do institucije nacionalnog značenja: 58–79. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pantić, Dragomir, Pavlović, Zoran, in Todosijević, Bojan (2022): Kratka istorija Centra za politikološka istraživanja i javno mnenje: prvih šestdeset godina. V Institut društvenih nauka – od crvene akademije do institucije od nacionalnog značenja: 108–123. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Parsons, Talcott in dr. (ur.) (1961): Theories of Society. Glencoe Free Press of Glencoe. Prevod v srbohrvaščino uredil: Mičunović, Dragoljub (1969): Teorija o društvu. Osnovi savremene sociološke teorije. Beograd: Vuk Karadžić..
- Pesek, Rosvita (2013): Jože Pučnik. Celje: Mohorjeva družba.
- Petak, Antun (2004): Osnivanje, razvoj i organizacija IDIS-a /IDIZ-a. V Institut za društvena izraživanja: 9–18. Zagreb: Institut za društvena istraživanja. 1964–2004.
- Pirjevec, Dušan (1999): Pripombe k vprašanju razslojenosti sodobne slovenske družbe. prispevek k razpravi o družbeni stratifikaciji. V K. Boh (ur.): Družboslovne spremembe na Slovenskem: ob 40-letnici ustanovitve Inštituta za sociologijo Univerze v Ljubljani. Družboslovne razprave, 15 (30/31): 64–85.
- Popov, Nebojša (1989): Contra Fatum. Slučaj grupe profesora filozofskog fakulteta u Beogradu 1968–1988. Beograd: Založba Mladost.
- Rizman, Rudi (1975): Sociologija sociologije: od radikalne sociologije do konstituisanja posebne sociologije. Sociologija 17 (4): 655–666.
- Rizman, Rudi (2014): Čas (brez) alternative: sociološke in politološke refleksije; Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV – Refleksije in Znanstvena knjižnica Filozofske fakultete.
- Rizman, Rudi (2020): Družba in politika v času retrotropije: teme iz politične sociologije. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Repe, Božo (1990): Obračun s Perspektivami. Ljubljana: Znanstveno-publicistično središče.

- Roter, Zdenko, in Saksida, Stane (1985): Stanje in razvoj sociologije na Slovenskem. Petindvajsetletnica Sociološkega društva Slovenije. V J. Goričar in dr. (ur.): Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem: 66–85. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Rus, Veljko (2019): Deset filozofsko-socioloških spisov Veljka Rusa. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rus, Veljko, in Arzenšek, Vladimir (1984): Rad kao sudbina i kao sloboda. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Saksida, Stane in dr. (1962): MKS 1962 – kulturološko-medijška empirična raziskava, 12.000 respondentov izbranih na osnovi reprezentativnega vzorca polnoletnih prebivalcev Slovenije. Ljubljana: Institut za sociologijo, Univerza v Ljubljani.
- Saksida, Stane (1967): Družbena stratifikacija v Jugoslaviji. Problemi 58. Objavljeno tudi: K. Boh (ur.): Družboslovne spremembe na Slovenskem: ob 40-letnici ustanovitve Inštituta za sociologijo Univerze v Ljubljani. Družboslovne razprave, 15 (30/31): 86–104. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Saksida, Stane (2016): Od dogmatičnega zgodovinskega materializma do empiričnega sociološkega raziskovanja. V Z. Mlinar (ur.): Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?: 77–80. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, SAZU.
- Skledar, N. (2004): Uz 40. obljetnicu Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu: 7–8. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Supek, Rudi (1960): Ispitivanje javnog mnijenja. Zagreb: Naprijed.
- Supek, Rudi (1963): Omladina na putu bratstva: psiho-sociologija radne akcije. Beograd: Mladost.
- Supek, Rudi (1966): Sociologija i socializam, eseji. Zagreb: Znanje.
- Tadić, Ljubomir in dr. (1964): Javno mnenje o prednacrtu novog ustava. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Tadić, Ljubomir (1967): Poredak i sloboda, prilozi kritici političke svesti. Beograd: Kultura.
- Toš, Niko (1978): Akademik profesor dr. Jože Goričar. V Zbornik znanstvenih razprav. Ljubljana: Pravna fakulteta, Ljubljana.
- Toš, Niko (ur.) (1982): Savremeno jugoslovensko društvo: sociološko istraživanje uzroka krize i mogućnosti izlaska: material za okrugli sto. Ljubljana: Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Raziskovalni institut Fakultete za sociologiju, politične vede in novinarstvo.
- Toš, Niko (ur.) (1983): Integracioni i dezintegracioni procesi u jugoslovenskom društvu. Ljubljana: Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Raziskovalni institut Fakultete za sociologiju, politične vede in novinarstvo.
- Toš, Niko (2014): Raziskava socialne strukture jugoslovenske družbe. V N. Toš (ur.): Vrednote v prehodu IX, FDV, CJM: 309–334. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK.
- Toš, Niko, in Rus, Andrej (ur.) (2019): Deset filozofsko-socioloških spisov Veljka Rusa. Znanstvena knjižnica FDV – Refleksije. Ljubljana.

- Velikonja, Mitja (1996): Nova soočenja s perspektivami. Časopis za kritiko znanosti, 14 (178): 284–285.
- Ziherl, Boris (1974): Temelji marksistične obče sociologije. Ljubljana: Filozofska fakulteta, UL.
- Ziherl, Boris (1980–1989): Zbrana dela, I. – V. del. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Ziherl, Boris (2010): Historični materializem in sociologija; nastopno predavanje rednega profesorja B. Z., 1954. V K. Vidmar Horvat in A. Lešnik (ur.): Jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo 1960–2010: 137–159. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Županov, Josip (1969): Samoupravljanje i društvena moč. Zagreb: Naše teme.

Podatki o avtorju

zasl. prof. dr. **Niko Toš**

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: niko.tos@fdv.uni-lj.si